

ЕКСЛІБРИС (лат. *ex libris* — із книг) — книжковий знак (паперовий ярлик), на якому вказано ім'я, прізвище власника та вміщено малюнок, що може відображати його духовний світ і коло інтересів чи містити інформацію про склад книгозбірні; жанр книжкової графіки. Виділяють Е. гербові, вензелеві (орнаментально розроблені ініціали власника), сюжетні (зображення пейзажів, архіт. мотивів). Іноді напис *ex libris* замінюють іншим з метою вказати специфіку б-ки — україніка, шевченкіана, франкіана, гоголіана тощо. Е. з'явився з початком книгодрукування. На книгах розміщували ярлик із малюнком (чи без) із зазначенням імені, герба власника або асоціатив. зображень; це могло бути також тиснення на сторінці книги, відбиток метал. чи каучук. штемпеля. У Британ. музеї в Лондоні наявні фаянс. таблички з синіми написами, якими позначав папіруси єгипет. фараон Аменофіс III (1410–1375 рр. до н. е.), на них вирізьблено ім'я власника б-ки і короткий зміст рукопису; бібліотека арій. царя Ашшурбаніпала (669–633 рр. до н. е.) нараховувала 50 тис. табличок. У сучас. вигляді Е. уперше з'явився в Німеччині в серед. 15 ст. Е. створювали А. Дюрер, Г. Гольбейн, Л. Кранах та ін. Серед найдавніших — Е. міської б-ки м. Бардіїв (Словаччина, 1596; зображено картуш із гербом міста). Від 1890 почали створювати товариства екслібрисистів (англ., франц., нім. і амер.), видавати екслібрисні часописи. Наприкінці 19 ст. відбулися перші виставки Е. в Гамбурзі, Мюнхені.

В Україні Е. став розвиватися у 2-й пол. 16 — на поч. 17 ст., поширився як знак приналежності книги певному власнику. У 17 ст. Е. використовували для книжок влас. б-к архієпископ Чернігівський Іоан, у монастирях Василян у м. Холм (нині Польща) та Святої Трійці у Львові. До 18 ст. належать Е. графа О. Безбородька, вченого Ф. Туманського. Львів. художник І. Филипович виконав мідьорити для єпископа Вижицького та 1-ї публіч. королів. б-ки. Переважна більшість Е. до кін. 19 ст. мала герб. або шрифт. характер. Гербові Е. були у барона С. Шодуара, графів Воронцових, Любомирських, Капністів, родини Кочубеїв, Г. Милорадовича, О. Бодяньського, М. Маркевича, М. Рєпніна, П. Дорошенка, В. Харитоненка та ін. Суперекслібриси друкували переважно золотом на палітурці або корінці книги. Зображували герб власників з ініціалами (напр., «П. М. П. А. М. К. Е. К. А. П.» — «Петро Могила Православний Архієпископ Митрополит Київський Екзарх Константинопольський Архімандрит Печерський»), витискували вензель («ACR» — «Олексій Кирилович Розумовський») або ініціали власника на корінці («Т. Ш.» — «Тарас Шевченко»). Наприкінці 19 ст. Е. розвивався як окремий жанр книжк. графіки з вираз. нац. характером;

на поч. 20 ст. набув розквіту завдяки творчості Г. Нарбути (створював переважно геральдичні та алегоричні Е.). Цікаві Е. створили М. Сосенко, О. Кульчицька. У 1920–30-х рр. знач. внесок у розвиток і поширення Е. зробив П. Ковжун (у його Е. поміт. вплив нового зх. мистецтва; видав у Львові зб. сучас. укр. Е. з репродукціями). Над Е. працювали М. Бутович, І. Падалка, О. Сахновська, Ю. Вовк, П. Холодний, Н. Хасевич, Л. Хижинський, С. Гординський та ін. У цей період виникли зібрання Е. К. Болсуновського, С. Дроздова-Мишківського, Ю. Меженка, С. Сильванського, Я. Шешенка. Укр. колекціонери Е. були чл. іноз. т-в (К. Болсуновський — чл. Моск. товариства любителів книжк. знаків, Швейцар. екслібрис-клубу; О. Пергамент — Нім. товариства Е.; Н. Хасевич — один із організаторів мист. гурту «Спокій» у Варшаві, 1929), брали участь у виставках, зокрема у Празі (1924, 1926), Львові (1929), організованих Міжнар. асоц. Е. у Лос-Анджелесі (США, 1925–37). Після 2-ї світової війни традиції укр. Е. продовжували митці на еміграції (Німеччина, Австрія). Серед відомих майстрів Е. в діаспорі — Я. Гніздовський, Л. Гуцалюк, В. Цимбал, М. Левицький, В. Баляс, Ю. Кульчицький, А. Сологуб, В. Васьківський, Т. Венгринович. 1948 у США засн. Товариство укр. Е. з архівом (1-й голова — М. Марковський); з ініціативи Я. Гніздовського та М. Марковського створ. Осередок любителів і збирачів Е. в Реґенсбурзі (Німеччина, кер. — М. Кузьмович). 1962 у Львові з ініціативи І. Крип'якевича проведено спецсеминар і влаштовано виставку львів. Е. Знач. резонанс мала перша виставка укр. Е., організов. СХУ 1964 у Києві на основі колекції А. В'юника. Відомі майстри нац. графіки репрезентували укр. Е. на міжнар. виставках мистецтва книги у Ляйпцизі, Монреалі, Осаці. Із зібрання львів. колекціонера В. Вітрука 1968 організовано виставку сучас. Е. Від 1960-х рр. існують Клуби екслібрисистів у Києві, Харкові, Одесі, Сумах, Дніпропетровську, Львові, Сімферополі, Херсоні та ін.; щороку проводять персон. і темат. виставки, видають каталоги. У 1950–60-х рр. Е. виготовляли для наклеювання на книги та для обміну. Серед збирачів Е. — С. Таранущенко, І. Крип'якевич, В. Вітрук, І. Зайчик, Б. Левих, М. Гітельмахер, Т. Кузнецова, С. Лущик, Ю. Веселов, В. Селіванов, Л. Бекетов, Є. Стефановський, М. Молочинський, О. Крігер, Л. Строковський, О. Зуєв, А. В'юник, М. Грузов, Я. Бердичівський, М. Потапова, О. Кузьменко. Зібрання Е. наявні у фондах деяких музеїв та провід. б-к України. Мистецтво Е. в Україні пережило період відродження на тлі заг. піднесення графіч. мистецтва. У Філадельфії та Нью-Йорку 1971 проведено виставку «Сучасна графіка України». Вид-во «Св. Софія» видало альбом «Книжкові знаки шестидесятників»

(Бавнд Брук, 1972), де репродуковано 110 Е. 13-ти митців. Більшість Е. виконано для відомих діячів культури В. Симоненка, І. Дзюби, І. Калинця, І. Світличного, Є. Сверстюка, Л. Костенко, В. Чорновола, І. Стасів та ін. Художники-шістдесятники В. Перевальський, М. Малишко, Н. Денисова, О. Фисун, І. Остафійчук, Б. Сорока працювали в техніках деревориту і лінориту; М. Павлусенко тиражував Е. шляхом перенесення малюнка на цинкографічне кліше. З утворенням Добровіл. товариства любителів книги УРСР ініціатива у справі пропаганди та популяризації Е. перейшла до його активістів. 1985 влаштовано 1-у респ. виставку дит. Е. (представлено бл. 500 Е.). 1987 Товариство організувало респ. виставку Е., що продемонструвала широкі тех. можливості майстрів Е. з Києва, Львова, Харкова, Одеси та Криму. Також серед найцікавіших акцій — «Виставка Е. і графіки художників Криму» (Дніпропетровськ, 1980), «Книжк. знаки київ. книголюбів» (Е. 456-ти київ. книголюбів за 1923–81; 1981), «Київ на книжк. знаках» (клуб «Е.» Б-ки мистецтв, 1982; обидві — Київ), «Музика в Е.» (з колекції О. Зуєва та О. Кузьменка, Суми), «Море в книжк. знаку» (з колекції Л. Бекетова, Сімферополь; обидві — 1983), «Сучас. укр. книжк. знак» (з колекції О. Кузьменка, Суми, 1984), «С. Єсенін в Е.» (з колекції Д. Кирилишина, Харків; 1985, 1990), «Сто виставок у клубі “Е.”» (з колекції М. Потапової, Київ), «Пушкініана в книжк. знаках» (з колекції М. Молочинського, Харків; обидві — 1987), «Письменники і герої літ. творів в Е.» (Київ, 1989), «Тернополю–450 років» (Тернопіль, 1990), «Козац. роду нема переводу» (Київ, Запоріжжя, 1991), «Зачарованість книгою» М. Грузова (1994), «Сучас. міжнар. Е.» (1995) та «Шевченкіана в Е.» П. Нестеренка (2000; усі — Київ), «Сучас. укр. Е.» (Мюнхен, 1995; Фредерікставн, 1998; Лондон, 2000), «Історія та культура України в дзеркалі її мистецтва Е.» (Ляйпциг, 2003), «Скарби трипіл. культури» (Київ, 2008). На базі колекції В. Хвороста укладено альбом «Шевченкіана в екслібрисі» (Дн., 1993; 2008). Завоювавши низку нагород на міжнар. виставках, укр. митці підняли Е. на європ. рівень. Особливу увагу надавали кольор. Е. (зокрема Г. Нарбут, П. Ковжун, Л. Бекетов, А. Козлов, В. Шкода, В. Швайбо, В. Лопата, О. Івахненко, Г. Сергєєв, П. Прокопів, Р. Агірба, В. Вишняк, В. Леоненко, А. і Г. Пугачевські). Серед кращих майстрів, які використовують техніку глибокого друку, — О. Аксинін, Н. Пономаренко, О. Денисенко, Б. Пікулицький,

В. Пінігін, С. Іванов, С. Храпов, Д. Беккер, Г. Верещагін, О. Криворучко, К. Калинович, С. Кирницький. Найпоширенішими техніками стали дереворити та лінорити. Майстерність у створенні Е. демонструють студенти Львів. АМ, Нац. академії образотвор. мистецтва і архітектури (Київ), Укр. академії друкарства у Львові, Харків. академії дизайну і мистецтв. Їхні твори, побудовані на зразках нар. орнаментики та виконані здебільшого в деревориті, лінориті, гравюрі на пластмасі, картоні, здобули визнання нац. самобутністю, гостротою графіч. мови, декоративністю. Укр. художники є членами австр., нім., польс. та ін. екслібрис-клубів. 1994 утвор. Укр. екслібрис-клуб (президент П. Нестеренко). Організовували міжнар. і всеукр. виставки Е. і малої графіки, зокрема сучас. укр. книжк. знака в Канаді (1990–94), Німеччині (1995, 2003), Італії (1997), Данії (1998), Великій Британії (2000); а також у Києві — «Жінка в Е.» (1993) і «Релігій багато — Бог один» (1994), кожна з яких зібрала екслібрисистів з 27-ми країн світу. Центром культурно-наук. дослідж. історії та культури Центр. і Сх. Європи та Укр. екслібрис-клубом 2003 у Ляйпцизі організовано виставку «Історія та культура України в дзеркалі Е. 20 ст.», де вперше концептуально представлено бл. 300 Е. 20 ст., істор. розділ із приват. зібрань П. Нестеренка, М. Грузова та фондів ЦДАМЛМ (Київ). Див. також [Видавничий знак](#).

Рекомендована література

1. В'юник А. Екслібриси українських художників: Альбом. К., 1977;
2. Його ж. Українська графіка XI – початку XX ст.: Альбом. К., 1994;
3. Грузов М., Кончаковський А. Книжкові знаки киян. К., 2000;
4. Нестеренко П. В. Український екслібрис XVI–XX століть. Концептуальні засади розвитку та періодизація // Мат. до укр. мистецтвознавства: Зб. наук. пр. К., 2002. Вип. 1;
5. Бердичевський Я. Книжкові знаки сучасників Т. Г. Шевченка. К., 2007;
6. Нестеренко П. В. Чари екслібрисної шевченкіани // ОМ. 2008. № 1.

[П. В. Нестеренко](#)

Бібліографічний опис:

Екслібрис / П. В. Нестеренко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-18816>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).